

Iveta Langrová Znakování ruku v ruce

Úvod

Znaková řeč je jedním z důležitých komunikačních systémů, který využívají v interpersonálním styku především lidé neslyšící. Potřeba komunikace se znakovými osobami, které mají kromě sluchového postižení ještě těžkou zrakovou vadu, přispěla k rozvoji a užívání specifické komunikační techniky, kterou nazýváme "znakování ruku v ruce".

Obecně lze říci, že vizuální distanční příjem znaků znakového jazyka je zde nahrazen odběrem taktilním, při němž se ruce hovořících osob navzájem dotýkají.

Výuka znakování ruku v ruce by měla být nedílnou součástí sociální rehabilitace znakových osob s prognózou ztráty zraku. Za všechny lze jmenovat např. Usherův syndrom, jehož nositelé jsou často zařazováni do škol pro neslyšící a v průběhu dospívání začínají pociťovat obtíže ve smyslu šerosleposti a zužování zorného pole, popř. ještě snižování zrakové ostrosti. Znaková řeč či již samotné znakování ruku v ruce se staly dominantním dorozumívacím prostředkem také ve výchově a vzdělávání hluchoslepých dětí.

Toto pojednání představuje snahu zaznamenat námi dosud získané poznatky v oblasti výuky a samotného užívání znakování ruku v ruce u dospělých hluchoslepých osob. Vycházíme z písemných materiálů, které jsou nám dostupné, ze zahraničních videozáznamů, zkušeností získaných v průběhu stáží, z konzultací a z výsledků praktického odzkoušení. Předkládáme rovněž některé hypotézy, které si vyžádají další ověřování. Rádi bychom tímto iniciovali zájem o danou problematiku jak u laické, tak odborné veřejnosti a získali od ní nové podněty, připomínky apod.

Znaková řeč

Ve znakové řeči se jednotlivé pojmy znázorňují tzv. pohybovým kódem (znakem), který je partnerem v komunikaci vizuálně vnímán a dešifrován.

Pro účely popisu a výuky může být každý znak rozčleněn na čtyři artikulační parametry (O znakovém jazyce ..., str. 56):

1. tvar ruky (pozice prstů)
2. orientace ruky (směrování dlaně a hřbetu ruky)
3. umístění znaku v prostoru (vzhledem k jednotlivým částem těla)
4. pohyb ruky (zápěstí, předloktí, celých paží).

Jeden znak může mít více významů, stejně jako jeden pojem lze v některých případech vyjádřit dvěma a více znaky. "V běžném provedení se užívá znakování doprovázeného mluveným slovem - často s vynecháním hlasu - přičemž slovo upřesňuje význam znaku." (Řeháková III, str. 279) Dominantní složku dorozumívání neslyšících tvoří neverbální projevy. (Řeháková I, str. 194) Významně se uplatňuje mimika (výraz tváře), proxemika (vzdálenost mezi hovořícími) a posturologie (poloha těla). Pomocí mimiky "lze vyjádřit především pocity (bolest, radost, pokoj, smích), ale i obsahy myšlení. Mimika má při znakování velkou expresivní hodnotu. Doplňuje kontext informace, může suplovat i složité výpovědi." (Csonka, str. 233)

Pořadí slov ve větě vlastního znakového jazyka neslyšících a preference slovních druhů podléhají zákonitostem odlišným od gramatických pravidel českého jazyka. Slyšící tlumočníci se zpravidla vyjadřují pomocí tzv. znakované češtiny. Každé vyřčené slovo klasického verbálního projevu zároveň znázorní příslušným znakovým kódem. (Langrová 1996/97, str. 70)

"Informační exploze současnosti se projevuje i v překotném a nepřehledném vývoji znakové řeči. ... Znaky ... vznikají a zanikají podle momentální komunikační potřeby. S neaktuální situací mizí nebo se mění význam znaku." (Řeháková III, str. 279) "Nový znak je vytvářen dohodou skupiny neslyšících. ... Individuální znaková zásoba se u jednotlivých neslyšících velice liší po stránce obsahu i rozsahu." (Řeháková II., str. 237) "Často se také užívá jen naznačené znakové řeči - zkrácené znaky, jakýsi znakový zkrácený těsnopis." (Řeháková III, str. 279)

Znakování ruku v ruce

Z obecné charakteristiky znakování ruku v ruce popsané v úvodu tohoto článku vyplývá následující:

- hluchoslepá osoba vnímá jednotlivé znaky hmatem (rozpracováno níže)
- neverbální složky komunikace jsou hluchoslepému znepřístupněny (otázkou zůstává, do jaké míry dokáže hluchoslepý postřehnout a správně integrovat "paralingvistické" zabarvení znakovaného sdělení - máme na mysli rychlost, razanci, dynamičnost znakování apod.). Znakování ruku v ruce ve vztahu ke znakové řeči lze tedy do určité míry připodobnit ke vztahu písemného a verbálního projevu, o kterém čteme: "Psaná podoba jazyka je mnohem abstraktnější než mluvená řeč. Při jejím vnímání není možné opírat se o situaci, mimiku, posunky a gesta spoluhlavícího, což vše napomáhá porozumění obsahu mluvené výpovědi." (Krahulcová, Komplexní ..., str. 175)
- nutnost taktálního kontaktu neumožňuje komunikaci distanční ani nezávislé sledování hovoru skupiny komunikujících hluchoslepou osobou

Postavení komunikujících vůči sobě navzájem

Ve spojitosti se znakováním ruku v ruce je nasnadě zabývat se více méně technickým problémem, jakým je pozice komunikujících partnerů vůči sobě navzájem a typ taktilního odběru. V tuzemsku a zahraničí jsme se setkali s preferencí odlišných řešení. Rozdíly v níže uvedených přístupech jsou na závěr shrnuty v tabulce.

Svého druhu jediná česká brožura nazvaná "Základy znakové řeči pro hluchoslepé" popisuje možnost výběru mezi pozicí dorzální a frontální. Dorzální pozice je ve většině případů využívána při počátečním nácviku znaků u hluchoslepých dětí. Učitel stojí za zády dítěte, modeluje jeho prsty a provádí pohyb s jeho rukama. "Pro hluchoslepé dítě tento způsob představuje vysoký stupeň pocitu bezpečí. ... Při frontální pozici (učitel je před dítětem) dochází jen k částečné fyzické asistenci při vytváření motorických vzorců. Od hluchoslepého dítěte je vyžadována větší samostatnost, proto je tato poloha využívána spíše při další fázi nácviku, při níž jde již o fixaci a určitou automatizaci pohybů." (Ludíková, str. 10) (označení v tabulce: Olomouc)

Zkušenosti jednoho z představitelů České unie neslyšících vycházejí z mnohaleté praxe v komunikaci znakováním ruku v ruce, při němž osoby sedí či stojí vedle sebe (v paralelní pozici). Znaky jsou vytvářeny přímou manipulací s uvolněnými rukama hluchoslepého. Partner v komunikaci je nucen křížem dosahovat svými pažemi do znakovacího prostoru hluchoslepé osoby, modulovat a zdola či shora vést její ruce. Tato forma je běžně užívána při interpersonální komunikaci s osobou pokročilého věku a byla označena za středně rychlou. (ozn. v tab.: Praha)

V rámci psychorehabilitačního pobytu pro hluchoslepé v Bydgošči (Polsko) bylo nacvičováno znakování ruku v ruce, kdy komunikující osoby seděly čelem proti sobě (ve frontální pozici) a dotýkaly se oběma rukama. Znaky prováděla intaktní osoba klasicky ve svém znakovacím prostoru, některé nesprávně identifikované znaky naznačila rovněž na těle hluchoslepého (např. slovo "dlouhý" = pohyb ukazovákem pravé ruky intaktní osoby sdola nahoru po pravé ruce hluchoslepého) - dochází takto k zpřesnění lokalizace znaku vzhledem k vlastnímu tělu hluchoslepé osoby ovšem v zrcadlovém převrácení. (ozn. v tab.: Polsko)

Na Druhé rakouské konferenci hluchoslepých vystoupila se svou tlumočnicí jako jedna z přednášejících znakovací hluchoslepá Švédka. Znaky vnímala pouze jednou rukou, kterou přidržovala na prstech dominantní znakovací ruky své tlumočnice. Volnou rukou pak signalizovala, zda rozumí či nikoli, popř. na sdělované okamžitě reagovala (oponovala, souhlasila, žádala další vysvětlení apod.). Tato pozice umožňovala přenos informací prakticky za jakýchkoli podmínek, tedy i tehdy, bylo-li nezbytné sedět s tlumočnicí vedle sebe v přednáškovém sále či v restauraci u stolu atd. (ozn. v tab.: Rakousko)

Holandské videokazety zachycují znakování ruku v ruce věkově starších osob sedících naproti sobě, kdy hluchoslepá osoba sleduje pohyby pouze dominantní znakovací ruky partnera tím, že k ní přikládá obě své dlaně a jakoby ji uzavírá do hrsti. (ozn. v tab.: Holandsko)

		Olomouc	Praha	Polsko	Rakousko	Holandsko
Využíváno u populace	dětské	ano	-	-	-	-
	dospělé	-	-	ano	-	-
	staré	-	ano	-	-	ano
Postavení partnerů	dorzální	ano	-	-	-	-
	frontální	ano	-	ano	-	ano
	paralelní	-	ano	-	ano	-
Znakování	klasické	-	-	ano	ano	ano
	manipulativní	ano	ano	-	-	-
Zapojení rukou HS	obou	ano	ano	ano	-	ano
	jedné	-	-	-	ano	-
Kontakt s ... partnera	dominantní	-	-	-	ano	ano
	rukou					
	oběma rukama	ano	ano	ano	-	-

Vysvětlivky:

ano	v této oblasti jsme zaznamenali užívání daného přístupu
-	doposud nebylo námi zaznamenáno užívání daného přístupu takovým způsobem

Výsledky vlastních zkušeností

V průběhu vlastního odzkoušení jednotlivých forem znakování ruku v ruce jsme zaznamenali několik skutečností:

1) pozice frontální vsedě s taktilním kontaktem obou rukou se jeví jako značně problematická. Vzdálenost mezi komunikujícími je nutno dostatečně zkrátit, což s sebou přináší následující:

- tělo je vychýleno do nepřírozené polohy
- paže se rychle unaví
- nastává problém se vzájemným přiměřeným postavením pokrčených nohou
- dochází k zásahu do intimnějšího prostoru obou osob - přidružuje se vnímání čichových a tepelných podnětů (zvláště nepříjemně může působit pot apod.)

- situace běžného života neumožňují, aby dvě osoby seděly naproti sobě ve vzdálenosti vhodné ke znakování ruku v ruce (např. u stolu, v dopravních prostředcích, na přednáškách apod.)

Na druhé straně sledujeme tuto pozici jako výhodnou pro prvotní nácvik znakování ruku v ruce, neboť umožňuje hluchoslepému sledovat současně obě znakovací paže.

2) pozice paralelní, kdy je hluchoslepá osoba svou jednou rukou v kontaktu pouze s jednou, dominantní znakovací rukou partnera odbourává všechny nedostatky výše zmíněné formy znakování ruku v ruce a navíc skýtá další výhody:

- lze komunikovat rovněž v případě, kdy jedna ruka hluchoslepeho je zaměstnána dlouhou či krátkou bílou holí
- při identifikaci neznámého předmětu je možné, aby byl hluchoslepý současně v kontaktu s daným předmětem a zároveň od svého partnera získával jeho popis
- hluchoslepý má možnost kdykoli přerušit partnera, dát volnou rukou okamžitou zpětnou vazbu

Je třeba si ovšem uvědomit i to, že forma příjmu informací pouze jednou rukou klade na hluchoslepeho vyšší nároky co do schopnosti správně identifikovat daný znak.

3) pozice dorzální se z hlediska využívání znakování ruku v ruce, ale i při jeho nácviku, u dospělých hluchoslepých osob jeví jako nevhodná

Východiska pro nácvik znakování ruku v ruce u dospělých hluchoslepých osob
Domníváme se, že výuka znakování ruku v ruce je efektivní a účelná v případě dospělých hluchoslepých osob, které doposud užívaly znakovou řeč jako "dominantní" či "využitelný" způsob komunikace.

Dominantním způsobem komunikace označujeme takový, jež klient v interpersonálním kontaktu aplikuje přednostně. Využitelné způsoby komunikace představují znalosti a dovednosti klienta okamžitě využitelné při komunikaci např. v nestandardních situacích (např. klient, který běžně odezírá, při kontaktu s neslyšícími znakuje) nebo při zhoršení zrakové nebo sluchové vady. (Dále rozlišujeme "skryté potenciály" - způsoby komunikace, které by v případě potřeby bylo možno u klienta rozvinout, ale v současné době jich ještě nelze aktivně využívat - závisí na hmatových, motorických, intelektových aj. schopnostech hluchoslepeho) (Langrová 1998, str. 28)

Při započetí nácviku tedy předpokládáme, že osoba, která užívá v komunikaci znakovou řeč řadu let, zná bezpečně vizuální podobu znaků a strukturu jazyka, má určitou slovní zásobu a vyjadřuje se v určitých slovních a větných vazbách, má rovněž zkušenost s nápodobou znaků při přejímání slovní zásoby jiných osob.

Z tohoto tedy dále usuzujeme, že

- ve většině případů není třeba pro účely dospělých hluchoslepých modifikovat klasické znaky (jako je tomu u hluchoslepých dětí)
- by hluchoslepá osoba neměla mít potíže s nápodobou taktilně vnímaných nových znaků, které mohou být případně vymodelovány přímo pomocí jejich rukou

Obdobné závěry potvrzuje Majewski (str. 96). Bylo rovněž experimentálně odzkoušeno, že opakování klasických (nemodifikovaných) znaků vnímaných hmatem (oběma rukama ve frontálním postavení), nečiní větší obtíže ani dospělým intaktním osobám, které se v úvodu "pokusu" jen zběžně seznámí se základními pozicemi prstů ruky, s orientací dlaní, různými pohyby paží a lokalizací znaků.

Nácvik znakování ruku v ruce

Nácvik znakování ruku v ruce je vhodné začínat v postavení frontálním a v případě potřeby teprve v další etapě plynule přejít do postavení paralelního, které na hluchoslepého klade větší nároky. Přihlížíme přitom ke schopnostem klienta. Případnou motivaci hluchoslepého lze stavět na vysvětlení výhod a nevýhod obou typů pozic partnerů při jejich užívání v jednotlivých sociálních prostředích.

Níže uvedený popis je zaměřen na nácvik znakování ruku v ruce u dospělých hluchoslepých osob, které jsou prozatím znaky schopny zrakem identifikovat, s největší pravděpodobností jim toto však bude v budoucnosti vlivem progredující zrakové vady znemožněno.

V úvodu výcviku je třeba, aby hluchoslepý získal bez zrakové kontroly prostorovou představu o umístění jednotlivých, pro znakování významných, tělesných partií svého partnera - tedy aby byla lokalizována hlava (popř. čelo, ústa a uši), krk, hrudník (včetně šíře ramen) a pas.

Poté přecházíme k předvedení jednotlivých slov. Ruce hluchoslepého volně spočívají na palcové hraně a hřbetu ruky partnera, prsty hluchoslepého se snaží zachytit změny poloh pokud možno všech prstů ruky partnera, jsou od sebe tedy mírně vzdáleny. Ruka partnera musí mít možnost volného pohybu v přivřené objímající dlani hluchoslepého.

Je vhodné domluvit se na následujícím postupu:

- hluchoslepá osoba zavře oči a vnímá znakování ruku v ruce
- po smluveném signálu (poklep na hřbet ruky hluchoslepého) hluchoslepý oči otevře a odznakované zopakuje
- nesprávně identifikované znaky předvedeme znovu ruku v ruce bez zrakové kontroly (taktilně může být i jednoduchý znak vnímán zcela odlišně, je proto

třeba, aby si hluchoslepá osoba zafixovala vizuálně známý pohybový kód v jeho taktilní podobě)

Pro další stupně nácviku znakování ruku v ruce mohou být vodítkem následující body:

- pomocí znakování ruku v ruce vedeme s hluchoslepým rozhovor
- v rámci nácviku chůze s průvodcem, kdy má hluchoslepý na očích klapky a je tedy jak po stránce bezpečného pohybu tak z hlediska komunikačního odkázán na svého partnera, reagujeme na aktuální situaci, snažíme se pomocí znakování ruku v ruce popisovat hluchoslepému terén, pokládáme mu otázky (např. zda mu není zima apod.)

Předpokládáme, že výuka znakování ruku v ruce u znakovajících osob, které již ztratily schopnost znaky zrakem identifikovat, by měla obsahovat:

- seznámení hluchoslepého s naším záměrem (nejlépe s využitím předmětné komunikace - hluchoslepý hmatem identifikuje předmět, přičemž je mu ruku v ruce zaznakován příslušný pojem)
- stanovení základního jednoduchého symbolického označení pro "ano" (dobře, v pořádku) a "ne" (špatně, chyba), které patří mezi vysoce frekventovaný způsob poskytování základní zpětné vazby - např. ano = jemné tření hřbetu ruky hluchoslepého, ne = jemný poklep na hřbet ruky hluchoslepého
- nedokáže-li hluchoslepý správně zopakovat předznakovaný pojem, je vhodné využít manipulativního přístupu - pozice prstů nastavit přímo na rukou hluchoslepého a provést s jeho pažemi odpovídající pohyb

Úskalí nácviku znakování ruku v ruce spatřujeme:

1) v odlišné slovní zásobě hluchoslepého a jeho partnera v komunikaci, a to jak ve smyslu omezeného počtu znaků ve slovní zásobě, tak v chápání významu jednotlivých pojmů (znaků), ale i v rozdílném vyjádření jednotlivých pojmů znakem. Může tedy nastat situace, kdy:

- hluchoslepý daný pojem nezná, je pro něj zcela nový a vyžaduje objasnění
- hluchoslepý určitý znak užívá, chápe však jeho význam nedostatečně, zkresleně či jinak odlišně od obecného povědomí veřejnosti
- hluchoslepý určitý pojem zná, vyjadřuje jej však jiným znakem než jeho komunikační partner

Známe případy, kdy archaičnost znaků, omezená slovní zásoba a neschopnost pojmenovat nové předměty a jevy, které s sebou přináší moderní doba, vyplývají ze sociální izolace hluchoslepých osob.

2) v užívání znakované češtiny intaktní osobou, přičemž obsahu sdělovaného hluchoslepý nemusí jednoznačně rozumět (zvláště jazykovým prostředkům, jimiž vyjadřujeme vztahy mezi slovy a mezi větami)

Závěr

Problematika znakování ruku v ruce se stále více jeví jako aktuální i v České

republike, neboť jsou podchyceny konkrétní osoby, pro něž se tato komunikační technika stala, popř. se v blízké budoucnosti stane, takřka jediným možným a adekvátním způsobem příjmu informací.

Význam rozvoje této techniky je podpořen také zahraničními odborníky, kteří shodně odhadují počet osob s Usherovým syndromem na 3 - 5 % z populace neslyšících. (Dijk, str. 3) Mimo to si uvědomme, že se u neslyšících, stejně jako u kohokoli jiného, může těžká zraková vada objevit kdykoli v průběhu života a to z nejrůznějších příčin.

Literatura

1. Csonka, Š.: Posunkový jazyk a lingvistika. Otázky defektologie, 30, 1987/88, 5
2. Dijk, J. v.: Demographische Daten. Záznam z konference: Österreichischer Taubblindentag 3. - 4. April 1998
3. Krahulcová, B.: Komunikační systémy těžce sluchově postižených. Speciální pedagogika č. 3/1996
4. Krahulcová, B.: Komplexní komunikační systémy těžce sluchově postižených. UK, Praha 1996
5. Langrová, I.: Dospělí hluchoslepí v České republice (úvod do problematiky). Absolventská práce, SPA - VŠO, Praha 1996/97
6. Langrová, I.: Dorozumívání s hluchoslepými - přehled komunikačních systémů a technik. Speciální pedagogika č. 1/1998
7. Ludíková, L., Suralová, E.: Základy znakové řeči pro hluchoslepé. UP, Olomouc
8. Majewski, T.: Edukacja i rehabilitacja osób gluchoniewidomych. Towarzystwo Pomocy Gluchoniewidomym, Polski Związek Niewidomych, Warszawa 1995
9. O znakovém jazyce v základní jazykovědné příručce Trask, R. L.: A Students Dictionary of Language and Linguistics. London etc. 1997, str. 247. Speciální pedagogika č. 1/1998
10. Řeháková, K.: Poznámky ke znakové řeči I. Otázky defektologie, 28, 1985/86, 5
11. Řeháková, K.: Poznámky ke znakové řeči II. - druhy znakové řeči. Otázky defektologie 2, 1985/86, 6
12. Řeháková, K.: Poznámky ke znakové řeči III. - dokumentace znakové řeči, jednota znakové řeči, rozsah znakové zásoby, možnosti osvojení znakové řeči. Otázky defektologie 28, 1985/86, 7

[PŘEDCHÁZEJÍCÍ KAPITOLA](#) [OBSAH](#) [NÁSLEDUJÍCÍ KAPITOLA](#)

[\[Domů | Zpět\]](#)

Náměty a připomínky zasílejte na: web@brailnet.cz

Copyright © 1995 - 1999 SONS